

INSTITUCIONALIZACIJA BIOETIKE U SRBIJI

Sandra Radenović, Karel Turza, Zoran Todorović i Vida Jeremić

Medicinski fakultet
Univerziteta u Beogradu
Dr Subotića 8, 11000 Beograd
e-mail: sandra.radenovic@mfub.bg.ac.rs

Sažetak

U ovom radu autori namjeravaju izložiti činjenice vezane za institucionalizaciju bioetike u Srbiji. U prvom dijelu rada autori će ukratko obrazložiti značenje pojma institucionalizacija, kao i značajnije definicije bioetike, dok će u drugom dijelu rada iznijeti osnovne tendencije vezane za institucionalizaciju bioetike u Srbiji. S jedne strane riječ je o aktivnostima organizacija čiji su ciljevi orijentirani na razvoj bioetike kao multidisciplinarnog područja, dok je s druge strane prije svega riječ o razvoju bioetičke edukacije u okviru programa nekih visokoškolskih ustanova u Srbiji. U trećem dijelu rada autori ukratko obrazlažu aktualni bioetički problem u vezi asistirane reprodukcije kao vida institucionalizacije bioetike u Srbiji i neophodnost proučavanja ovog područja iz različitih perspektiva, ne samo medicinske već i pravne, filozofske te sociološke. U zaključnom dijelu rada autori ukazuju na razvoj institucionalizacije bioetike u Srbiji.

Ključne riječi: *asistirana reprodukcija, bioetika, bioetička edukacija, institucionalizacija*

1. UVOD¹

Pod pojmom institucionalizacija (lat. *institutio* - uređenje, utemeljenje) podrazumijeva se proces kojim društvena djelovanja i ponašanja postaju dovoljno regularna i trajna da bi se mogla opisati kao institucije. Na primjer, sukobljavanje radnika i poslodavaca vremenom je institucionalizirano u instituciju štrajka, ili pak zajednica života muškarca i žene koja nije uspostavljena kao brak postala je predmet reguliranja obiteljsko-pravnih pravila i institucionalizirana je kao izvanbračna zajednica, itd. Institucionalizacija unosi dinamiku u pojam institucije jer ukazuje da, iako su stabilne i trajne, institucije nisu date jednom zauvijek, a što praktično znači da različite promjene u društvenom životu mijenjaju postojeće i stvaraju nove institucije (Nedović, 2007:193). Podsjetimo ukratko i na pojam institucije. Kako navodi Milić, najrasprostranjenije je laičko shvaćanje institucije kao organizirane djelatnosti od općeg interesa, potvrđeno od strane

---

¹ Rad je napisan u okviru rada na projektu III 41004 (*Retke bolesti*) podržanog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a na kojem su K. Turza i S. Radenović suradnici.

društvenog poretka (Milić, 2007:192). Dalje, u teoriji prava, institucija je normativno uređen odnos između subjekata, a u sociologiji se pod institucijom shvaća sustav uloga i položaja koji je uređen na osnovi normi i vrijednosti, stabilan i trajan u svom djelovanju i prepoznatljiv po svojim posljedicama. Najzad, u bilo kojem tumačenju, neosporno je da je institucija cjelina u kojoj se osigurava obavljanje neke materijalne ili duhovne djelatnosti. Djelatnost je pak određena raspodjelom uloga koje nisu naprosto vrste poslova već pozivi koji zahtijevaju korištenje ljudskog duha, obrazovanja i znanja. Na osnovi obavljanja konkretnih uloga, ljudi zauzimaju mjesta koja odgovaraju značaju tih uloga u društvu, te na taj način institucije čine mogućim formiranje društvenog sustava, odnosno predstavljaju njegove osnovne jedinice (Milić, 2007:192).

Imajući na umu spomenuto, pojam institucionalizacije bioetike odredit ćemo kao proces kojim se uspostavljaju, jačaju te razvijaju društvena djelovanja i ponašanja čiji su ciljevi vezani kako za razvijanje bioetike kao multidisciplinarnih oblasti tako i za uspostavljanje i razvijanje bioetičke edukacije, prije svega na visokoškolskim ustanovama u Srbiji. Naime, autori ovog rada smatraju da se tijekom prošlog desetljeća, točnije od 2003. godine, u akademskom i intelektualnom prostoru Srbije počela odvijati institucionalizacija bioetike kroz aktivnosti različitih organizacija čiji je cilj promoviranje i razvoj bioetike, bioetičkih istraživanja te bioetičke edukacije. Uključivanje bioetike kao predmeta koji se izučava u okviru programa različitih visokoškolskih ustanova u Srbiji još je jedan vid institucionalizacije bioetike koji se može zabilježiti od 2004. godine, o čemu će biti riječi u posebnom dijelu rada. Najzad, institucionalizacija područja asistiranog reprodukcije koja je aktualna u Srbiji zapravo je još jedan vid institucionalizacije bioetike, s obzirom na činjenicu da asistirana reprodukcija nije samo *sensu stricto* medicinska oblast već i značajna bioetička tema koja otvara niz etičkih problema vezanih za moralni status embrija, shvaćanje obitelji te komercijalizaciju reprodukcije. Svi spomenuti oblici institucionalizacije bioetike zaslužuju biti prepoznati i razmotreni kao značajni, u najmanju ruku zbog činjenice da je od 80ih godina 20. stoljeća u svijetu, Europi te regiji na djelu intenzivna institucionalizacija bioetike. No, prije razmatranja spomenutih vidova institucionalizacije bioetike u suvremenoj Srbiji, navedimo ukratko neka određenja bioetike.

Kako bi navođenje svih značajnijih definicija bioetike preopteretilo rad, spomenut ćemo sljedeća osnovna shvaćanja bioetike. Prije svega, sama etimologija naziva (starogr. βίος, odnosno *bios* - život) upućuje nas na određenje bioetike kao etike života, pri čemu se *bios*, odnosno život, odnosi na cjelokupan svijet života, na sve razine svijeta života (na primjer, razina nerođenog života, razina svakodnevnog života svakog pojedinca, život životinja, biljaka, život budućih generacija, itd.), na život kao takav, te na život kao vrijednost po sebi. Smatra se da je bioetika nastala kao društveni pokret početkom 60ih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama kada je znanstveno-tehnološki napredak u biologiji i medicini dostigao takvu razinu da su se medicinskim profesionalcima različitih profila otvorile sasvim nove mogućnosti prevencije i liječenja dotad neizlječivih bolesti te produženja ljudskog života. No, suočavanje sa sasvim novim medicinskim situacijama bilo je zapravo susretanje liječnika s posve novim, brojnim medicinsko-etičkim dilemama koje su zahtijevale dublje propitivanje. S potonjim u

vezi, započeo je val osnivanja etičkih komiteta kao posebnih savjetodavnih i operativnih tijela², dok je istovremeno ovaj trend u medicinskoj etici bio praćen intenziviranjem zahtjeva različitih američkih grupa i pokreta građana za povećanje utjecaja „običnog pojedinca” u sferi liječenja, te u samom odnosu *liječnik-pacijent*, kao i u raspravama o medicinsko-etičkoj, medicinsko-pravnoj i medicinsko-političkoj problematici (primjerice, pitanja abortusa, eutanazije, biomedicinskih istraživanja, itd.). Najzad, od 80ih godina 20. stoljeća na europskoj i svjetskoj bioetičkoj sceni može se pratiti trend institucionalizacije bioetike. Naime, kao predmet bioetika ulazi u akademske programe medicinskih i nemedicinskih visokoškolskih ustanova, osnivaju se brojni bioetički instituti, udruženja te odbori (komiteti), održavaju se mnogobrojne međunarodne bioetičke konferencije, povećava se broj specijaliziranih izdavačkih biblioteka, časopisa, internetskih stranica, itd. (Jurić, 2001:141-142, Radenović, 2012:14-15).

Konačno, spomenimo i neka nama bliska određenja bioetike nastala u regionalnom i domaćem intelektualnom prostoru. Prema definiciji koju obrazlaže Jurić, bioetika je otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, raspravljanja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima (Jurić, 2007:83). Kako upućuje Čović, suvremeni filozof zaslužan za koncept integrativne bioetike³, bioetika se može definirati kao pluriperspektivno područje u kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima koja se odnose na život ili na uvjete i okolnosti njegovog očuvanja (Čović, 2007:65-75). Najzad, prema definiciji bioetike koju predlaže Turza, bioetika je interdisciplinarni projekt koji se bavi onim vrijednostima i normama koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i neispravnog/pogrešnog u kontekstu života uopće i njegovih brojnih varijeteta, te individualnim i grupnim stavovima o spomenutim vrijednostima i normama (Turza, 2012:256).

Nakon izlaganja osnovnog shvaćanja bioetike i spomenutih aktualnih definicija bioetike, navedimo relevantne aktivnosti različitih organizacija na bioetičkoj sceni Srbije koje upućuju na razvoj institucionalizacije bioetike.

2 Tako je prvi etički odbor formiran u SAD-u u Seattleu 1962. godine kada je trebalo odlučiti kojem će od 15000 bubrežnih bolesnika koliko ih je tada bilo u tom gradu biti dostupan prvi i u to vrijeme jedini aparat za dijalizu. Ubrzo, praksa etičkih odbora postala je uobičajena širom SAD-a a kasnije i u Europi i svijetu.

3 Ukratko, koncept *integrativne bioetike* nastao je tijekom prošlog desetljeća u intelektualnom prostoru jugoistočne Europe, a njegovom kolijevkom može se smatrati vrlo značajan međunarodni simpozij „Lošinjski dani bioetike“ koji se već više od jednog desetljeća održava u Malom Lošinj u Hrvatskoj. Ovaj koncept karakterizira inzistiranje na aktivnom i cjelokupnom prožimanju te, na toj osnovi, integriranju najrazličitijih znanja u duhu interaktivnog pluralizma perspektiva ili, kraće, *pluriperspektivizma*. Koncept *integrativne bioetike* pledira za integraciju filozofskog, etičkog, medicinsko-etičkog znanja, (*sensu stricto*) medicinskog, sociološkog, psihološkog, prirodno-znanstvenog, ekološkog, demografskog, pravnog, ekonomskog i političkog znanja, ali i teološkog, religijskog, umjetničkog, svjetonazorskog i zdravorazumskog (*sensus communis*) znanja, te na praktičnom angažmanu na bioetičkom rekonstruiranju čovjeka i njegovog svijeta (Čović, 2007; Turza, 2009).

2. AKTIVNOSTI ORGANIZACIJA - MEĐUNARODNI NAUČNI SKUPOVI, TRIBINE

2.1 Nacionalni komitet za bioetiku Komisije za suradnju s Uneskom Republike Srbije

Nacionalni komitet za bioetiku Komisije za suradnju s Uneskom Republike Srbije osnovan je 31. listopada 2003. godine sa sjedištem u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU). Kako napominju osnivači, zadatak ovog Komiteta promoviranje je pogleda na etičke i legalne sadržaje proizašle iz istraživanja u znanosti o životu, te davanje poticaja razmjeni ideja i informacija, prije svega putem edukacije iz područja osnovnih prirodnih znanosti, posebno genetike i biomedicine (Nacionalni komitet za bioetiku, 2011). Nacionalni komitet za bioetiku Komisije za suradnju s Uneskom Republike Srbije navodi sljedeće shvaćanje bioetike: „Bioetika je oblast koja se bavi pitanjima moralnog - etičkog ponašanja u okviru prirodnih nauka. Primarno se odnosi na biološke i medicinske nauke, na njihovu međusobnu povezanost kroz biomedicinu, ali i na ponašanje naučnika i lekara na poslu koji obavljaju u svojim ustanovama” (Nacionalni komitet za bioetiku, 2011). Kako smatraju osnivači ovog Komiteta, podrazumijeva se da se pojedinci, ustanove i struke iz odgovarajućih područja pridržavaju pravila i kodeksa koji su u civiliziranim zemljama Europe i svijeta usvojeni tijekom proteklih desetljeća. Zakonsko utemeljenje etičkih principa u znanstveno-istraživačkom radu, kao i u medicinskoj praksi, dostiglo je najširu primjenu posljednjih 20ak godina, a posebno u vrijeme kada je Srbija bila u najdubljoj izolaciji. Legislativu koja je usvojena u UNESCO-u i Savjetu Europe prihvatile su desetine zemalja koje su ta pravila unijele u svoje zakone i počele ih striktno primjenjivati. Srbija je, nakon isključenja iz Ujedinjenih naroda (UN) 1992. godine ponovo primljena tek u prosincu 2001. godine, a članica Savjeta Europe postala je u travnju 2003. godine. Već u listopadu 2003. godine osnovan je *Nacionalni komitet za bioetiku Uneskove komisije SCG* koji je 2006. godine preimenovan u Nacionalni komitet za bioetiku Uneskove komisije Republike Srbije.

Kako je navedeno na službenoj web stranici Komiteta, Nacionalni komitet za bioetiku Republike Srbije nezavisno je tijelo koje svoju funkciju obavlja samostalno u odnosu na organe vlasti, istraživačke centre i druge institucije, s tim da o svojim odlukama izvještava *Komisiju za saradnju sa Uneskom MIP-a Srbije* kao i Srpsku akademiju nauka i umetnosti (O Nacionalnom komitetu za bioetiku, 2011). Komitet se pridržava sljedećih propisa: *Univerzalne deklaracije o bioetici i ljudskim pravima* (usvojene na konferencijama UNESCO-a u Parizu 2005. i 2007. godine), *Međunarodne deklaracije o korištenju humanih genetskih podataka* (UNESCO 2003.), *Konvencije o pravima čovjeka i biomedicini* (usvojene 1997. godine od strane Savjeta Europe i dopunjene Protokolima 1999.-2006. godine) te *Statuta i Poslovnika o radu Komiteta za bioetiku Republike Srbije*. Komitet podržava svako djelovanje koje za cilj ima povećanja opće razine svijesti u javnosti i odluke općeg i privatnog karaktera vezane za bioetiku, a surađuje s međunarodnim organizacijama iz područja bioetike, kao i s nacionalnim i regionalnim društvima i komitetima za bioetiku. Kako se dalje navodi u tekstu na službenoj web stranici

Komiteta, od 2005. godine Nacionalni Komitet za bioetiku Republike Srbije postao je član Zajednice bioetičkih komiteta Savjeta Europe (COMETH) a 2009. godine na 35. Skupštini UNESCO-a u Parizu izabran je za člana Međunarodnog međuvladinog bioetičkog komiteta (IGBC); (O Nacionalnom komitetu za bioetiku, 2011; Poslovnik Nacionalnog komiteta za bioetiku, 2011). Prema raspoloživim podacima, na prijelazu 2010. u 2011. godinu, Nacionalni Komitet za bioetiku Republike Srbije sa sjedištem u SANU ima 16 članova, od kojih su petero akademici, šestero profesori Univerziteta u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, dok su petero članovi znanstveno-istraživačkih Instituta (Članovi Nacionalnog komiteta za bioetiku, 2011). Kada je riječ o aktivnostima ove značajne organizacije, na osnovi raspoloživih informacija navodimo sljedeće: primjena međunarodne deklaracije o korištenju genetskih podataka čovjeka, koja je usvojena na 32. Skupštini UN-a u listopadu 2003. godine; sudjelovanje u pripremi *Deklaracije o univerzalnim normama u bioetici* 2005. i 2007. godine; prihvaćanje članstva u zajednici Etičkih komiteta Savjeta Europe 2005. godine; prihvaćanje inicijative UNESCO-ROSTE iz Venecije 2006.-2007. godine da se usporedo provedu testovi u Srbiji, Slovačkoj i Makedoniji kao model na osnovi kojega će se moći dobiti ocjena o razini znanja medicinskih radnika u primjeni genetike u medicinskoj praksi; organiziranje tri međunarodna simpozija u SANU u listopadu 2006. uz prisustvo stručnjaka iz UNESCO-a i lipnju 2007. i 2010. godine uz sudjelovanje članova Etičkog komiteta Savjeta Europe, nakon kojih su knjige s izloženim referatima objavljene na srpskom i engleskom jeziku; rad na zakonima i pravilnicima koji trebaju regulirati aktivnosti u području biomedicine, uz ispunjen zahtjev Međunarodnih bioetičkih komiteta Savjeta Europe da se Konvencija o pravima čovjeka i biomedicini službeno ratificirana što je nedavno i učinjeno. Prema dosadašnjim saznanjima, članovi Bioetičkog komiteta Republike Srbije aktivno su sudjelovali na skupovima koji su bili organizirani proteklih godina u regiji (Dubrovnik 2005., Bukurešt 2006., Atena 2007., Sarajevo 2008., Bratislava 2009.), kao i na skupovima u Parizu i Strasburgu. Odlukom 35. Skupštine UNESCO-a 2009. godine u Parizu Nacionalni komitet Republike Srbije postao je član Međunarodnog međuvladinog bioetičkog komiteta (IGBC) u kojem ga zastupa njegov su-predsjednik akademik prof. dr. Vladisav Stefanović, jednako kao i u Etičkom komitetu ALLEA-e, Federacije europskih akademija sa sjedištem u Parizu. Su-predsjednik prof. dr. Zvonko Magić izabran je za člana Izvršnog komiteta COMETH Savjeta Europe, sa sjedištem u Strasburgu (Aktivnosti Nacionalnog komiteta za bioetiku, 2011). Spomenimo i organizaciju tečaja pod nazivom *Ethics Teacher Training Course* koji je od 27. 06. do 01. 07. 2011. održan u SANU u suradnji s UNESCO-m.

Kada je riječ o izdavačkoj djelatnosti Nacionalnog komiteta za bioetiku Uneskovke komisije Republike Srbije, na osnovi raspoloživih podataka navodimo sljedeće publikacije: *Bioetika kod nas i u svetu - Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u SANU 20. oktobra 2006.* (Marinković, Magić i Konstantinov, 2006); *The Council of Europe's Bioethical Instruments and Promotion of Research Ethics in Serbia* (2007); *Ethical Aspects of Genetic Studies in Biomedicine - Proceedings of Regional Conference, Belgrade, July 1-2, 2010* (Marinković i Magić, 2012).

2.2 Bioetičko društvo Srbije

Početak travnja 2008. godine, sa sjedištem na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu osnovano je *Bioetičko društvo Srbije* (BDS). Cilj Društva je, prije svega, da potiče, pomaže i razvija bioetiku, bioetičku edukaciju i bioetička istraživanja. Inicijatori stvaranja Društva bili su: Karel Turza, šef Katedre humanističkih nauka na beogradskom Medicinskom fakultetu, akademik Bogdan Đuričić, tadašnji dekan Medicinskog fakulteta u Beogradu, Milenko Perović, profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, Sandra Radenović, asistent na Katedri humanističkih nauka beogradskog Medicinskog fakulteta i Dragana Stojić, pravica s ove visokoškolske ustanove. Za prvog predsjednika Bioetičkog društva Srbije izabran je profesor novosadskog Filozofskog fakulteta Milenko Perović, za potpredsjednika Zoran Todorović, profesor beogradskog Medicinskog fakulteta, a za tajnika Dragana Stojić. Kako je naznačeno na službenoj web stranici ove organizacije, osnivači Bioetičkog društva Srbije brojni su istraživači i eksperti iz prirodno-znanstvenih, društveno-znanstvenih i humanističkih disciplina, čiji su intelektualni interesi posljednjih godina bili fokusirani na najrazličitije aspekte *bioetike* kao vrlo popularnog intelektualnog projekta koji u sebe uključuje velik broj disciplina, a u cilju uspostavljanja jednog novog teorijskog i praktičnog odnošenja prema *biosu*, to jest cjelokupnom *svijetu života* (Bioetičko društvo Srbije, 2011). Osim što je osnivanjem Bioetičkog društva Srbije započelo formiranje svojevrsnog bioetičkog prostora Srbije, na ovaj način se otvara i mogućnost buduće suradnje i „umrežavanja“ novoosnovanog Društva s brojnim sličnim regionalnim organizacijama u cilju teorijskog i praktičnog angažmana na bioetičkom (re) konstruiranju čovjeka i njegovog svijeta. Dakle, članovi Bioetičkog društva Srbije predlažu shvaćanje bioetike kao multidisciplinarnog intelektualnog projekta čiji je cilj uspostavljanje novog teorijskog i praktičnog razmatranja cjelokupnog svijeta života te bioetička rekonstrukcija čovjeka i njegovog svijeta (Bioetičko društvo Srbije, 2011). Na osnovi podataka s početka 2012. godine, BDS broji sedamdeset i sedam članova od kojih je deset počasnih članova, kako iz zemlje tako i iz inozemstva (Članovi Bioetičkog društva Srbije, 2012). Aktualni predsjednik Bioetičkog društva Srbije je prof. dr. Zoran Todorović, potpredsjednica Društva je dr. Sandra Radenović, a tajnica je pravica Dragana Stojić. BDS ima Upravni i Nadzorni odbor (O Bioetičkom društvu Srbije, 2012). Članovi Bioetičkog društva imaju intenzivnu međunarodnu suradnju koja se odvija kroz sudjelovanje na međunarodnim skupovima, video-konferencije, studijske boravke u inozemstvu, itd. (Međunarodna saradnja Bioetičkog društva Srbije, 2011). Članovi Bioetičkog društva aktivno sudjeluju na brojnim regionalnim i svjetskim bioetičkim konferencijama (i prije samog osnivanja Društva): *Lošinjski dani bioetike*, Mali Lošinj (Hrvatska) 2005., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012. godine; *9. Svjetski kongres bioetike*, Opatija (Hrvatska), 2008., Nijmegen (Nizozemska), 2007. i 2009. godine, Bohum (Njemačka) 2009. godine; *XII, XIII International Intensive Course in Bioethics* (Italija), 2008., 2009. godine, Sarajevo (BiH) 2008. i 2012. godine, Ohrid (Makedonija) 2011. godine, Rijeka (Hrvatska) 2011. i 2012. godine, Tiberias (Izrael) 2012. godine. Spomenimo dva međunarodna skupa koja je tijekom 2010. godine organiziralo Bioetičko Društvo Srbije. Prvo, 29. siječnja 2010.

godine Bioetičko društvo Srbije organiziralo je prvu video konferenciju pod nazivom *Bioethics Education - Sharing Various Experiences*, dok se od 4. do 7. studenoga 2010. godine u svečanoj sali Medicinskog fakulteta u Beogradu održala međunarodna konferencija 6. *Bioetički forum za jugoistočnu Evropu* pod nazivom *Bioetika - medicina - politika*. To je bio vrlo značajan međunarodni skup koji je okupio istaknute bioetičare iz zemlje, regije i Europe (O Bioetičkom društvu Srbije, 2012; Šesti Bioetički forum za Jugoistočnu Evropu, 2010); *Bioethik-Medizin-Politik. Bioethics-Medicine-Politics. Proceedings of the 6th Southeast European Bioethics Forum* (Schweidler, 2012).

U suradnji s Bioetičkim društvom Srbije i Službom za kliničku farmakologiju KCS, Centar za kontinuiranu medicinsku edukaciju Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu je 21. 03. 2012. godine organizirao kontinuiranu medicinsku edukaciju pod nazivom *Etičnost u pretkliničkom i kliničkom ispitivanju lekova*, tečaj koji je održan u svečanoj sali dekanata Medicinskog fakulteta (Etičnost u pretkliničkom i kliničkom ispitivanju lekova, 2012). U pripremi je zbornik na engleskom jeziku s radovima koji su izloženi u okviru tečaja pod nazivom: *Ethics in Preclinical and Clinical Drug Development* (Todorović, Prostran i Turza, 2012).

Kako su značajan broj nastavnika te studenata Medicinskog fakulteta članovi Bioetičkog društva Srbije, spomenimo i mini-simpozij pod nazivom *Integrativna bioetika i vulnerabilne grupe* koji će se održati početkom prosinca 2012. godine u okviru tradicionalnog simpozija *Stremljenja i novine u medicini* koji se svake godine održava na Medicinskom fakultetu u tjednu posvećenom proslavi Dana fakulteta. Organizatori ovog mini-simpozija koji obrađuje probleme vulnerabilnih grupa u kontekstu koncepta integrativne bioetike su prof. dr. Zoran Todorović i prof. dr. Milica Prostran (Spisak prihvaćenih mini simpozijuma, 2012).

Najposlije, jedna od značajnih aktivnosti Bioetičkog društva Srbije promicanje je i razvijanje bioetičke edukacije te uključivanje studenata u aktivnosti Bioetičkog društva koje su vezane za različite vidove bioetičke edukacije - sudjelovanje u radu međunarodnih bioetičkih konferencija te različitih bioetičkih tečaja. Spomenimo sudjelovanje studenata Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu u radu studentske bioetičke radionice pod nazivom *Bioetika i feminizam* u okviru međunarodne konferencije *Lošinjski dani bioetike* (Hrvatska) 2008. godine, kao i sudjelovanje studenata Medicinskog fakulteta u radu studentske bioetičke radionice pod nazivom *Bioetika i psiha* u okviru *Lošinjskih dana bioetike* 2012. godine. Tijekom 2008. i 2009. godine, studenti Medicinskog fakulteta beogradskog Univerziteta aktivno su sudjelovali u radu XII. i XIII. Internacionalnog intenzivnog kursa bioetike pod nazivom *Humanizing Tomorrow's Biomedicine* (Lignano Sabbiadoro i Udine, Italija). Spomenimo i da je krajem 2011. godine u Maloj sali Dekanata Medicinskog fakulteta u suradnji sa Studentskom sekcijom za neuronauke održana tribina pod nazivom *Multidisciplinarnost: neuronauke i bioetika* u okviru koje je predstavljen rad Studentske sekcije za neuronauke i Društva za neuronauke Srbije te obrazložena mogućnost suradnje Bioetičkog društva Srbije s potonjim organizacijama u kontekstu bioetike kao multidisciplinarnog područja (Studentska radionica, 2009; *Humanizing Tomorrow's Biomedicine*, 2009).

Na kraju, ali ne i najmanje bitno, izložiti ćemo aktualne aktivnosti Bioetičkog društva Srbije čiji je cilj senzibilizacija šire javnosti za brojne bioetičke teme i probleme. Prije svega spomenimo da tijekom 2009. godine Bioetičko društvo Srbije organizira redovne tribine u Maloj sali Dekanata Medicinskog fakulteta koje su prije svega obrađivale brojne probleme vezane za bioetičke aspekte komunikacije u medicini. Tribine su bile otvorene i za širu javnost, no većina je posjetitelja, odnosno sudionika na tribinama bila studenti Medicinskog fakulteta zainteresirani za ovo bioetičko područje. Nakon organizacije i održavanja dva značajnija spomenuta međunarodna skupa 2010. godine, na prijedlog prof. dr. Zorana Todorovića, predsjednika Bioetičkog društva Srbije, članovi odlučuju da tokom 2012. godine redovne mjesečne tribine predstave široj javnosti u okviru tribinskog programa u Domu omladine Beograda. Spomenimo tribine koje su održane u prvoj polovini 2012. godine: *Komplementarna medicina u Srbiji* te *Bioetika i medicina: asistirana reprodukcija i Etički aspekti dobrobiti životinja* (Tribine Bioetičkog društva Srbije, 2012). Glavna ideja organizacije javnih tribina jest razmatranje bioetičkih tema iz različitih perspektiva: medicinske, pravne, sociološke, filozofske, ekološke, teološke itd., te predočavanje brojnih bioetičkih tema široj javnosti koje su važne, između ostalog, i za svakodnevni život svakog pojedinca. U okviru rada tribina u planu je razmatranje ostalih bioetičkih tema (na primjer, eutanazija, zdravlje studentske populacije, itd.) te predstavljanje aktualnih bioetičkih izdanja. Članovi Bioetičkog društva Srbije smatraju da su ove tribine efikasan i efektivan način bioetičke senzibilizacije javnosti u Srbiji.

2.3 Centar za bioetičke studije

Kako je naznačeno na službenoj web stranici Centra za bioetičke studije (CBS), cilj Centra poticanje je debate o pitanjima kojima se bavi bioetika (Centar za bioetičke studije, 2012). CBS neće promicati specifičnu filozofiju ili pristup, premda se od članova Centra očekuje da u skladu sa svojim potrebama slobodno iznose svoje individualne stavove. Centar je idejno inkluzivan, a kao takav poticat će debate o različitim pristupima bioetici, težeći pronalasku rješenja za neslaganja, ali i identificirajući ključne sfere konsenzusa. Centar za bioetičke studije sastavni je dio Instituta za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT) Univerziteta u Beogradu. Prije njegovog osnivanja, jedan broj istraživača IFDT-a i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu došao je na ideju da formaliziraju suradnju sa sudionicima međunarodne konferencije (*New Perspectives in Bioethics*, koja je održana u listopadu 2011. godine u IFDT-u. Ova ideja je na kraju dovela do osnivanja CBS-a. Pored toga što potiče i sudjeluje u znanstvenim diskusijama, CBS teži i pokretanju javne debate o jednom širem spektru bioetičkih pitanja, kako je naznačeno na službenoj web stranici (Cilj Centra za bioetičke studije, 2012). Jedan od primjera problem je socijalne inkluzije oboljelih od rijetkih bolesti. Važan razlog zbog kojeg CBS poklanja pažnju ovom pitanju jest okolnost da jedan broj istraživača CBS-a aktivno surađuje na pod-projektu *Bioetički aspekti: moralno prihvatljivo u biotehnoški i društveno mogućem*. Ovaj pod-projekt realizira se u okviru šireg projekta *Retke bolesti: molekularna patofiziologija, dijagnostički i terapijski modaliteti i socijalni, etički i pravni aspekti*, koji financira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije u projektnom ciklusu 2011.-

2014. Spomenimo i da je 2012. godine objavljen zbornik pod nazivom *Bioetika* (Rakić, Mladenović i Drezgić, 2012) kao izdanje Službenog glasnika i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, a u okviru spomenutog projekta *41004* Ministarstva prosvete i nauke. Najzad, pitanje socijalne inkluzije oboljelih od rijetkih bolesti samo je jedan od primjera javne debate od interesa za CBS. Istraživači CBS-a uključuju se i u druge rasprave od društvenog značaja. Na službenoj web stranici Centra mogu se naći i sljedeće informacije o programu istraživanja Centra. Kako je navedeno, program istraživanja Centra je interdisciplinaran. U njemu svoj doprinos daju filozofi, liječnici, sociolozi, antropolozi, politolozi, farmaceuti, biolozi, pravnici, teolozi, itd. (Istraživanja Centra za bioetičke studije, 2012). Rad Centra za bioetičke studije usmjeren je na istraživanje etičkih i društvenih aspekata različitih pitanja iz područja biomedicine. U njih spadaju: kognitivno poboljšanje, moralno poboljšanje, abortus, umjetna oplodnja, kloniranje, rijetke bolesti, distributivna pravda u liječenju i poboljšanju, društveni aspekti upotrebe suvremenih biotehnologija, pravni aspekti upotrebe suvremenih biotehnologija, inkluzija oboljelih u društvo, biomedicinska etika, neuroetika, obrazovanje iz bioetike i odgovorno vršenje istraživanja (Istraživanja Centra za bioetičke studije, 2012).

Centar za bioetičke studije ima jedan broj redovnih i jedan broj vanjskih članova. Redovni članovi Centra su: Vojin Rakić (direktor), Petar Bojanić, Jovan Babić, Miodrag Stojković, Predrag Krstić, Vladimir Milisavljević, Rada Drezgić, Aleksandar Dobrijević, Eva Kamerer, Dušanka Krajnović, Elvio Baccarini. Vanjski članovi Centra su: John Harris, Don Marquis, Ingmar Persson, Thomas Douglas, James Hughes, Katrien Devolder, Sarah Chan, Stefan Sorgner, Silvia Salardi, Giovanni Boniolo, Sergio Magni and Massimo Reichlin. Pored toga, CBS podržavaju i bioetičari koji nisu formalno članovi. Jedan od njih je Julian Savulescu, koji je uključen u rad Centra. On prije svega pruža podršku konkretnim aplikacijama kojima Centar konkurrira za projekte (Ljudi Centra za bioetičke studije, 2012).

2.4 Sekcija za Srbiju Unescove Katedre za bioetiku

Sekcija za Srbiju Unescove Katedre za bioetiku osnovana je 2011. godine pri Institutu za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu. Aktuelni voditelj Sekcije je prof. dr. Vojin Rakić (International Network of the Unesco Chair in Bioethics, 2012; Serbian Unit of the International Network of the Unesco Chair in Bioethics, 2012).

Prema dosadašnjim saznanjima, prva značajna aktivnost ove Sekcije vezana je za sudjelovanje u organizaciji spomenute međunarodne konferencija pod nazivom (*New Perspectives in Bioethics*, koja se održala od 13. do 15. listopada 2011. godine u suradnji s Institutom za filozofiju i društvenu teoriju, Centrom za etiku, pravo i primenjenu filozofiju iz Beograda i Mount Sinai School of Medicine (New York); (Nove perspektive u bioetici, 2012). Prema našim saznanjima, u pripremi je temat časopisa *Filozofija i društvo* čiji će sadržaj obuhvatiti izlaganja sudionika konferencije. Spomenuta konferencija okupila je značajne domaće, europske i svjetske bioetičare i ukazala na potrebu za permanentnim bioetičkim diskusijama u domaćem akademskom i intelektualnom prostoru.

Najzad, u organizaciji Centra za bioetičke studije, Instituta za filozofiju i društvenu teoriju i Sekcije za Srbiju Uneskove Katedre za bioetiku, 4. listopada 2012. godine održan je značajan međunarodni skup pod nazivom *Day of Bioethics* („Dan bioetike“), posvećen „poboljšanju“ ljudi umjetnim metodama i etičkim dilemama koje ono sa sobom nosi (Dan bioetike, 2012).

2.5 Bioetika u nastavi na visokoškolskim ustanovama u Srbiji

Prema našim saznanjima, bioetika se (pod nazivom *bioetika*), za sada u Srbiji predaje na četiri visokoškolske ustanove:

- 1) na Medicinskom fakultetu u Beogradu (Iako je akreditiran kao matični predmet, predaje se kao izborni predmet u okviru izbornih predmeta *Bioetika III*, *Bioetika IV* i *Bioetika V* na trećoj, četvrtoj i petoj godini integriranog akademskog studija. Dodatno, *Bioetički principi rada sa ogleđnim životinjama* dio su posljediplomske nastave na Medicinskom fakultetu u Beogradu od 2004. godine. Ova nastava izvodi se u suradnji s Fakultetom veterinarske medicine u Beogradu (prof. dr. Marijana Vučinić), o čemu svjedoči i zajednički udžbenik (Vučinić/Todorović, 2010). Spomenimo i to da *Etički savet za zaštitu dobrobiti ogleđnih životinja Republike Srbije* od osnivanja 2009. godine vodi prof. dr. Zoran Todorović;
- 2) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu kao izborni predmet pod nazivom *Bioetika* na trećoj godini osnovnog akademskog studija filozofije;
- 3) na Pravnom fakultetu u Nišu u okviru magistarskog akademskog studija prava kao izborni predmet pod nazivom *Bioetika*; i
- 4) na Medicinskom fakultetu u Nišu na prvoj godini doktorskog akademskog studija kao obvezan predmet pod nešto širim nazivom *Bioetika i etika naučnoistraživačkog rada* (Osnovne akademske studije filozofije, 2012; Master akademske studije prava, 2012; Klinička medicina, 2012; Turza, Radenović, Pavićević, 2008; Radenović, 2012).

Prema našim saznanjima, u okviru izbornog kolegija pod nazivom *Primenjena etika* za studente treće godine osnovnog akademskog studija filozofije na beogradskom Filozofskom fakultetu izučavaju se određene bioetičke teme (Osnovne akademske studije filozofije 2009/2010; 2012).

Navedimo i to da se u spomenutom domaćem zborniku, *Bioetika kod nas i u svetu - Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u SANU 20. oktobra 2006.* (Marinković, Magić i Konstantinov, 2006), može pronaći članak o bioetici na medicinskim fakultetima i zdravstvenim ustanovama Srbije, autora Vladisava Stefanovića ali, osim u naslovu, autor u radu ne spominje koje su to visokoškolske ustanove u Srbiji na kojima se izučava bioetika (Stefanović, 2006:13-27).

Najzad, podsjetimo na činjenicu da su, prema dosadašnjim saznanjima, na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu obranjena dva doktorata koja obrađuju vrlo važne bioetičke teme: 30. 06. 2011. godine Sandra Radenović obranila je doktorsku tezu pod nazivom *Odnos lekar-pacijent u paradigmi integrativne bioetike* a 14. 11. 2011. godine Veselin Mitrović obranio je doktorsku tezu pod naslovom *Društveni aspekti „poboljšanja“ ljudskih bića u okviru novih biotehnoških istraživanja*.

2.6 Projekti u okviru znanstveno-istraživačkih instituta

Spomenimo aktualne projekte u okviru znanstveno-istraživačkih instituta koji obrađuju bioetičke teme: *Medicinskopravni i drugi društveni aspekti na polju retkih bolesti - ljudska prava, politika i praksa* (pod-projekt 7 III projekta br. 410004 podržanog od MNTR za razdoblje 2011.-2014., voditeljica projekta dr. Hajrija Mujović-Zornić, Institut društvenih nauka, Beograd) i već spomenuti projekt *Bioetički aspekti: moralno prihvatljivo u biotehnološki i društveno mogućem* (pod-projekt 8 III projekta br. 410004 podržanog od MNTR za razdoblje 2011.-2014., voditelj projekta dr. Vojin Rakić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd); (Projekti Instituta društvenih nauka, 2011; Projekti Centra za bioetičke studije, 2012).

2.7 Izdavačka djelatnost

Iako se do sada u izdavaštvu u Srbiji ne može izdvojiti određena izdavačka kuća koja se orijentirala na objavljivanje prije svega bioetičkog gradiva⁴, ne smijemo zaobići izdanja beogradskog „Službenog glasnika“ koji je tijekom 2008. i 2009. godine u izdanju *Primenjena etika* (urednik edicije prof. dr. Jovan Babić) objavio vrlo značajna bioetička djela vezana za područja medicinske etike, kliničke etike, ekološke etike, poslovne etike, političke etike, novinarske etike, kompjuterske etike, etike sporta, itd. Spomenimo *Klasične slučajeve u medicinskoj etici* (Gregory E. Pence), *Ekološku etiku* (Joseph R. des Jardins), *Kliničku etiku* (A. R. Jonsen, M. Siegler, W. J. Winslade), *Kompjutersku etiku* (Deborah G. Johnson), *Uvod u poslovnu etiku* (Jovan Babić) i ostala važna izdanja iz edicije *Primenjena etika* kao rezultate vrlo bitnog izdavačkog poduhvata (Edicija *Primenjena etika*, 2012). S potonjim u vezi, podsjetimo na seriju javnih tribina u organizaciji *Trećeg programa* Radio Beograda i „Službenog glasnika“ tijekom 2008. godine koje su bile posvećene izdanjima *Primenjene etike* te, na taj način, i različitim bioetičkim temama. Spomenuti ugledni časopis *Treći program* do sada je svoja dva broja posvetio bioetici. Naime, u broju 141-142 iz 2009. godine nalazi se odjeljak pod nazivom *Bioetika* koji sadrži tri rada domaćih autora, posvećena aktualnim bioetičkim problemima, dok je broj 148. za 2010. godinu zapravo cijeli temat pod nazivom *Bioetika: izazovi poboljšanja* (prir. Veselin Mitrović). U organizaciji *Trećeg programa* radio Beograda 4. listopada 2011. godine održana je i javna tribina u Studentskom kulturnom centru Beograda posvećena spomenutom tematu *Bioetika: izazovi poboljšanja* čime je *Treći program* doprinio populariziranju bioetike kao vrlo važne multidisciplinarne oblasti (*Treći program*, 2009; 2010).

Kao izdanje ugledne novosadske izdavačke kuće „Akademska knjiga“, u biblioteci *Arcus*, 2012. godine pojavila se knjiga Sandre Radenović *Bioetika i medicina: Odnos lekarpacijent u paradigmi integrativne bioetike* (Radenović, 2012). Najzad, ne zaboravimo i, može se s pravom okarakterizirati, prvi domaći visokoškolski udžbenik medicinske etike

⁴ Spomenimo i zagrebačku izdavačku kuću „Pergamena“ koja već više od desetljeća u okviru biblioteke *Bioetika* objavljuje značajna bioetička izdanja (Objavljeni naslovi – Bioetika, 2011).

koji jedno od svojih poglavlja posvećuje bioetici, njenim mnogobrojnim definicijama te ciljevima i zastupljenosti u nastavi na beogradskom Medicinskom fakultetu. Riječ je o udžbeniku Karela Turze *Medicina i društvo - Uvod u medicinsku etiku* u izdanju CIBIDA (Turza, 2007; 2009).

3. ASISTIRANA REPRODUKCIJA U SRBIJI: OD MEDICINE DO (INSTITUCIONALIZACIJE) BIOETIKE

Primjer asistirane reprodukcije kao, u bioetičkom smislu, vrlo problematičnog područja medicine može na plastičan način objasniti neophodnost multidisciplinarnog, bioetičkog pristupa u valjanoj analizi ovog područja. Točnije, ovaj primjer ukazuje na prožimanje medicine, prava, filozofije, sociologije, psihologije, te na institucionalizaciju asistirane reprodukcije a posredno i - bioetike. Naime, to znači da potonji primjer jasno ukazuje na uspostavljanje, jačanje i razvijanje društvenog djelovanja i ponašanja u vezi s asistiranom reprodukcijom te bioetikom kao multidisciplinarnim područjem koja zadire u sve razine svijeta života. S obzirom na činjenicu da je neplodnost vrlo važan medicinski problem sa značajnim psihološkim i socijalnim posljedicama, jasni su naponi medicine i društva uopće da se neplodnim ljudima pomogne. Međutim, ubrzan razvoj tehnika asistirane reprodukcije nosi sa sobom mnogobrojne etičke dileme kojima se mora pristupiti na multidisciplinarni način.

Neka od najčešćih pitanja koja je postavljaju u vezi s asistiranom reprodukcijom odnose se na: 1. moralni status embrija (pitanje utjecaja religije, odluke etičkog komiteta); 2. uključivanje *trećih osoba* (problem anonimnosti donora, obiteljskih odnosa); kao i na 3. komercijalizaciju reprodukcije (na što ukazuju najčešće feministički teoretičari). Iako je pravo jedan od nezaobilaznih faktora u procesu inkorporacije neke tekovine u društveno-prihvatljivu realnost, u slučaju asistirane reprodukcije ono pak nedovoljnom brzinom prati razvoj novih reproduktivnih tehnologija.

Sa *sensu stricto* medicinske točke gledišta, tehnike izvantjelesne oplodnje danas su visoko-sofisticirane. Dovoljno je da se u sjemenoj tekućini nađe samo jedan kvalitetan spermatozoid da bi se uz pomoć mikromanipulativnih tehnika izvršila oplodnja. Intracitoplazmatska insercija spermatozoida (*ICSI*) tehnika je koja mehaničkim putem direktno ubrizgava spermatozoid u jajnu stanicu, ne prepuštajući oplodnju slučaju. Također, mikromanipulativnim metodama iz preimplantiranog embrija moguće je dobiti stanice za kromosomsku analizu i na taj način utvrditi posjeduje li embrij neke genetičke abnormalnosti. Izvantjelesna oplodnja otvorila je mogućnost da se preimplantirani embrij usadi u matericu bilo koje žene, koja ne mora biti ista žena od koje je dobivena jajna stanica. Tako je nastao koncept surogat majčinstva (Mastroianni, 2004).

Kada je riječ o Srbiji, ova tema vrlo je aktualna, jer je od siječnja 2010. godine na snagu stupio Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplodjenja (Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplodjenja, 2010). Ovaj zakon dozvoljava i unutar-tjelesnu i izvantjelesnu umjetnu oplodnju kao i transfer embrija u svrhu liječenja neplodnosti. Pravo na liječenje neplodnosti ima-

ju supružnici ili izvanbračni partneri koji su sposobni obavljati roditeljsku dužnost, ali u izuzetnim situacijama i sama žena. Ovaj Zakon također je dozvolio donacije jajnih stanica i spermatozoida, što je uvelike olakšalo postupak parovima koji su ranije tu vrstu pomoći morali tražiti u inozemstvu

Spomenimo i to da je prva beba iz epruvete u SFR Jugoslaviji, Robert Veriga, rođena 1983. godine u Zagrebu (Umjetna oplodnja, 2012; Prvo hrvatsko dijete iz epruvete uskoro slavi 20 godina, 2003). SFR Jugoslavija bila je sedma zemlja u svijetu u kojoj se počela primjenjivati nova tehnika. U Srbiji prva beba začeta umjetnom oplodnjom rođena je 1985. godine u Beogradu, a prva beba iz zamrznutog embrija rođena je 1991. u Beogradu (Mandić, 2011). Republički fond za zdravstveno osiguranje Republike Srbije od 2006. godine financira program izvantjelesne oplodnje tako da su osiguranicima koji ispunjavaju uvjete omogućena tri pokušaja izvantjelesne oplodnje o trošku države u deset zdravstvenih ustanova (Vantelesna oplodnja, 2009).

U srpskom društvu, koje je objeručke prihvatilo nove mogućnosti u liječenju neplodnosti, polako sazrijeva svijest o njihovim u etičkom smislu mogućim diskutabilnim posljedicama. Zakonodavci su prepoznali etičku problematiku pitanja moralnog statusa embrija te su sve manipulacije na embriju, kao i stvaranje embrija, koje nemaju za svrhu provođenje postupka biomedicinski potpomognute oplodnje strogo zabranjene. Također, u skladu s europskim legislativama, zabranjena je trgovina oplodjenim stanicama, te je obvezna naknada donoru za izgublenu zaradu, prijevoz, smještaj, kao i naknada u slučaju prekomjerne štete, što predstavlja važnu zaštitu od potencijalne eksploatacije. Međutim, podaci o donoru i primatelju prema spomenutom Zakonu predstavljaju službenu tajnu, čime se narušava pravo djeteta da zna svoje genetsko podrijetlo, zajamčeno *Konvencijom o pravima deteta* iz 1989. godine (Prava deteta i Konvencija o pravima deteta, 2001). Uopće, uključivanje donora u proces reprodukcije prema mnogim autorima nosi sa sobom opasnost rušenja tradicionalnog koncepta obitelji, jer što se više osoba uključi u proces reprodukcije postaje teže razlučiti njihove obaveze i prava i vrlo lako može doći do sukoba interesa⁵ (Nachtigall, et al., 1997:83-89; McGuire i Alexander, 1985:182-184).

U domaćem okružju neophodno je permanentno senzibiliranje javnosti o ovim pitanjima, kako bi se valjano pristupilo njihovom rješavanju. U skladu s tom idejom Bioetičko društvo Srbije organiziralo je javnu tribinu pod nazivom *Bioetika i medicina: asistirana reprodukcija*, 21. svibnja 2012. godine u Domu omladine u Beogradu, koja je osmišljena kao diskusija stručnjaka (liječnika, genetičara, pravnika i teologa) i publike o etičkim pitanjima vezanim za asistiranu reprodukciju. Smatramo da je bioetički, integrativni pristup najsveobuhvatniji okvir za teorijsko i praktično odnošenje prema ovom problemu, s obzirom na neophodnost uključivanja kako medicinske tako i pravne, filozofske, sociološke, psihološke, demografske, te socijalne perspektive u razmatranju ovog složenog područja.

---

5 Prednacr Gradanskog zakonika Republike Srbije dozvoljava angažiranje surogat majke ali pod strogo određenim uvjetima (Ministarstvo pravde i državne uprave RS, Gradanski zakonik, 2008). Ova praksa nije legalizirana u većini europskih zemalja zbog brojnih etičkih dilema koje sa sobom nosi.

4. ZAKLJUČAK

Nakon svega izloženog, možemo zaključiti da je od 2003. godine u Srbiji na djelu institucionalizacija bioetike. Vodeće organizacije koje su započele te utemeljile institucionalizaciju jesu: prije svega *Nacionalni komitet za bioetiku Komisije za saradnju sa Uneskom Republike Srbije* (osnovan 2003. godine) a zatim *Bioetičko društvo Srbije* (osnovano 2008. godine). Zatim se na bioetičkoj sceni Srbije pojavljuju *Centar za bioetičke studije* i *Sekcija za Srbiju Uneskove Katedre za bioetiku* (2011. godine). Sve spomenute organizacije, a što smo prikazali, sinergijski permanentno doprinose popularizaciji bioetike, kako u užem, stručnom te akademskom miljeu, tako i u široj, laičkoj javnosti.

Posebno istaknimo uvođenje predmeta bioetike (pod nazivom *bioetika*) na nekim visokoškolskim ustanovama u dodiplomskoj, te poslijediplomskoj nastavi (Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu te Medicinski i Pravni fakultet Univerziteta u Nišu) kao značajne činjenice koja upućuje na razvoj institucionalizacije bioetike u Srbiji. Najzad, primijetimo i pojavu interesa određenih izdavačkih kuća za bioetičke teme te, s tim u vezi, objavljivanje bioetičke literature kao još jedan pokazatelj razvoja institucionalizacije bioetike u Srbiji.

Na konkretnom primjeru asistirane reprodukcije u Srbiji, ukazali smo na prožimanje medicine, prava, filozofije, sociologije, psihologije te na uspostavljanje, jačanje i razvijanje društvenog djelovanja i ponašanja u vezi s asistiranom reprodukcijom te u vezi s bioetikom kao multidisciplinarnom oblašću koja zadire u sve razine svijeta života. Dakle, i primjer asistirane reprodukcije ukazuje na razvoj institucionalizacije bioetike u Srbiji. Zaključimo da je, usprkos svemu navedenom, potreban daljnji razvoj bioetičke edukacije u okviru visokoškolskih ustanova, ali i senzibilizacija šire javnosti za brojne bioetičke teme koje su značajne jer se tiču svih razina svijeta života te svakog pojedinca ponaosob.

LITERATURA

- Aktivnosti Nacionalnog komiteta za bioetiku (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Aktivnosti.aspx> (29.08.2012.).
- Bioetičko društvo Srbije (2011). URL: <http://www.mfub.bg.ac.rs/dotAsset/11988.pdf> (02.09.2012.).
- Bioetičko društvo Srbije (2012). URL: http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/index.dot?host_id=6023 (02.09.2012.).
- Centar za bioetičke studije (2012). URL: <http://instifdt.bg.ac.rs/cbs/index.html> (29.08.2012.).
- Cilj Centra za bioetičke studije (2012). URL: <http://www.instifdt.bg.ac.rs/cbs/index.html> (29.08.2012.).
- Članovi Bioetičkog društva Srbije (2012). URL: <http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/clanovi.dot> (02.09.2012.).
- Članovi Nacionalnog komiteta za bioetiku (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Clanovi.aspx> (29. 08. 2012.).

- Čović, A. (2007). „Integrativna bioetika i pluriperspektivizam“. U: Valjan V., ur., *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*. Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH. str. 65-75.
- Dan bioetike. (2012). URL: http://www.instifdt.bg.ac.rs/skup_bioetika.html (01.10.2012.).
- Edicija Primenjena etika (2012). URL: <http://www.slglasnik.com/biblioteka-drustvena-misao/edicija-primenjena-etika> (15.09.2012.).
- Etičnost u pretkliničkom i kliničkom ispitivanju lekova. (2012). URL: <http://www.mfub.bg.ac.rs/dotAsset/40149.pdf> (02.09.2012.).
- Humanizing Tomorrow's Biomedicine. (2009). URL: http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/humanizing_tomorrows_biomedicine.dot (02.09.2012.).
- International Network of the Unesco Chair in Bioethics. (2012). URL: <http://www.unesco-chair-bioethics.org/UI/H01.aspx> (29.08.2012.).
- Istraživanja Centra za bioetičke studije. (2012). URL: <http://instifdt.bg.ac.rs/cbs/istrazivanja.html> (29.08.2012.).
- Izdavaštvo Nacionalnog komiteta za bioetiku. (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Izdavastvo.aspx> (29. 08. 2012.).
- Jurić, H. (2001). „Peter Singer - Između Zagreba i Beograda“. *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Reč*, 7(61):141-154.
- Jurić, H. (2007). „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“. U: Valjan V., ur., *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*. Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH. str. 77-99.
- Klinička medicina. (2012). URL: http://www.medfak.ni.ac.rs/klinicka_medicina.htm (10.09.2012.).
- Ljudi Centra za bioetičke studije. (2012). URL: <http://instifdt.bg.ac.rs/cbs/ljudi.html> (29.08.2012.).
- Mandić, B. (2011). „Sve brojnije bebe 'sa leda'“. URL: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/146404/Sve-brojnije-bebe-sa-leda> (02.09.2012.).
- Marinković D. i Magić Z., ur., (2012). *Ethical Aspects of Genetic Studies in Biomedicine - Proceedings of Regional Conference, Belgrade, July 1-2, 2010*. Beograd: Serbian Genetic Society, Serbian Academy of Science and Arts.
- Marinković D., Magić Z. i Konstantinov K., ur. (2006). *Bioetika kod nas i u svetu - Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u SANU 20. oktobra 2006*. Beograd: Nacionalni komitet za bioetiku Komisije R. Srbije za saradnju sa Uneskom, Srpska akademija nauka i umetnosti, Društvo genetičara Srbije.
- Master akademske studije prava. (2012). URL: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/master/silabusi/C1-Bioetika.pdf> (10.09.2012.).
- Mastroianni L. (2004). „Reproductive technologies“. U: Post, S. G., ur., *Encyclopedia of Bioethics*, 3rd ed., vol. 4. New York: Macmillan Reference USA. str. 2261-2266.
- McGuire, M. i Alexander, N. J. (1985). „Artificial Insemination of Single Women“. *Fertility and Sterility*, 2(43):182-184.
- Međunarodna saradnja Bioetičkog društva Srbije. (2011). URL: http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/medjunarodna_saradnja/ (02.09.2012.).

- Milić, V. (2007). Institucija. U: Mimica A. i Bogdanović M., ur., *Sociološki rečnik*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. str. 192-193.
- Ministarstvo pravde i državne uprave RS, Građanski zakonik (2008). URL: <http://www.mpravde.gov.rs/lt/articles/zakonodavna-aktivnost/gradjanski-zakonik/> (22.09.2012.).
- Nachtigall R. D., Tschann J. M., Quiroga S. S., Pitcher, L. i Becker G. (1997). Stigma, Disclosure, and Family Functioning among Parents of Children Conceived through Donor Insemination. *Fertility and Sterility*, 68:83-89.
- Nacionalni komitet za bioetiku (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Komitet.aspx> (29. 08. 2012.).
- Nedović, S. (2007). Institucionalizacija. U: Mimica A. i Bogdanović M., ur., *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. str. 193.
- Nove perspektive u bioetici (2012). URL: <http://www.instifdt.bg.ac.rs/perspektive.html> (29.08.2012.).
- O Nacionalnom komitetu za bioetiku. (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Komitet.aspx> (29.08.2012.).
- Objavljeni naslovi - Bioetika. (2011). URL: <http://pergamena.hr/?cat=5> (25.08.2012.).
- Osnovne akademske studije filozofije (2012). URL: http://www.ff.uns.ac.rs/studije/osnovne/studije_osnovne_filozofija.html (02.09.2012.).
- Osnovne akademske studije filozofije 2009/2010. (2012). URL: http://www.f.bg.ac.rs/filozofija/program_studija.php?god=3&nivo=0 (02.09.2012.).
- Poslovnik Nacionalnog komiteta za bioetiku. (2011). URL: <http://www.sanu.ac.rs/Bioetika/Poslovnik.aspx> (29. 08. 2012.).
- Projekti Centra za bioetičke studije. (2012). URL: <http://instifdt.bg.ac.rs/cbs/projekti.html> (29.08.2012.).
- Projekti Instituta društvenih nauka. (2011). URL: http://www.idn.org.rs/index204_sr.html (29.08.2012.).
- Prvo hrvatsko dijete iz epruvete uskoro slavi 20 godina. (2003). URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/prvo-hrvatsko-dijete-iz-epruvete-uskoro-slavi-20-godina/157540.aspx> (02.09.2012.).
- Radenović, S. (2012). *Bioetika i medicina: Odnos lekar pacijent u paradigmi integrativne bioetike*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Rakić, V., Mladenović, I. i Drezgić, R., ur. (2012). *Bioetika*. Beograd: Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Schweidler W., ur. (2012). *Sankt Augustin: Akademia Verlag. Bioethik-Medizin-Politik. Bioethics-Medicine-Politics - Proceedings of the 6th Southeast European Bioethics Forum*.
- Serbian Unit of the International Network of the Unesco Chair in Bioethics. (2012). URL: <http://www.unesco-chair-bioethics.org/UI/C02.aspx?uid=C8CE71D81DDE-096A> (29.08.2012.).
- Spisak prihvaćenih mini simpozijuma. (2012). URL: http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/nacni_rad/stremljenja/stremljenja41/spisak_prihvacenih_mini_simpozijuma.dot (02.09.2012.).

- Stefanović, V. (2006). „Bioetika na medicinskim fakultetima i u zdravstvenim ustanovama Srbije“. U: Marinković D., Magić Z. i Konstantinov K., ur., *Bioetika kod nas i u svetu - Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u SANU 20. oktobra 2006*. Beograd: Nacionalni komitet za bioetiku Komisije R. Srbije za saradnju sa Uneskom, Srpska akademija nauka i umetnosti, Društvo genetičara Srbije. str. 13-27.
- Studentska radionica (2009). URL: <http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/studenti.dot> (02.09.2012.).
- Šesti Bioetički forum za Jugoistočnu Evropu (2010). URL: <http://wwwold.med.bg.ac.rs/?sid=1635> (02.09.2012.).
- The Council of Europe's Bioethical Instruments and Promotion of Research Ethics in Serbia. (2007). Beograd: National Committee for Bioethics of UNESCO - Commission of Serbia Bioethics Division, Health and Bioethics Dept. CoE Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbian Genetics Society.
- Todorović Z., Prostran M. i Turza K., ur., (2012, u tisku). *Ethics in Preclinical and Clinical Drug Development*. Kerala, India: Transworld Research Network.
- Treći program, br. 141-142, I-II. (2009). Beograd: RTS.
- Treći program, br. 148. (2010). Temat Bioetika: izazovi poboljšanja (prir. Mitrović, V.). Beograd: RTS.
- Tribine Bioetičkog društva Srbije (2012). URL: http://www.mfub.bg.ac.rs/sr/centri/bds/index.dot?host_id=6023 (02.09.2012.).
- Turza, K. (2007). *Medicina i društvo - Uvod u medicinsku etiku*. Beograd: CIBID, Libri Medicorum, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Turza, K. (2009). *Medicina i društvo - Uvod u medicinsku etiku*. Beograd: CIBID, Libri Medicorum, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Turza, K. (2012). „Bioetika i kultura. Može li bioetika pridonijeti stvaranju interkulturalnosti?“. *Jahr - Annual of the Department of Social Sciences and Medical Humanities University of Rijeka Faculty of Medicine*, 3(5):255-266.
- Turza, K., Radenović S. i Pavićević J. (2008). „Zora bioetike na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu“. *Medicus*, Stručni dodatak iz oblasti medicine, 3(29):13-17.
- Umjetna oplodnja. (2012). URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Umjetna_oplodnja (02.09.2012.).
- Vantelesna oplodnja. (2009). URL: <http://www.lat.rfzo.rs/index.php/vantelesna-oplodnja.html> (02.09.2012.).
- Vučinić M. i Todorović Z., ur. (2010). *Eksperimentalne životinje i eksperimentalni modeli, 1. izd.* Beograd: Veterinarska komora Srbije.
- Vučković-Šahović, N., ur., (2001). *Prava deteta i Konvencija o pravima deteta*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplodjenja. (2009). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2009., 03.09.2009. Beograd: Službeni glasnik.

INSTITUTIONALIZATION OF BIOETHICS IN SERBIA

Sandra Radenović, Karel Turza, Zoran Todorović, Vida Jeremić

Summary

In this paper, the authors intend to give an overview of the institutionalization of bioethics in Serbia. In the first part of the paper the authors are going to briefly elaborate on the meaning of the notion of institutionalization and certain important definitions of bioethics, while in the second part of the paper they are going to consider the basic trends regarding the institutionalization of bioethics in Serbia. On the one hand, the institutionalization of bioethics involves the activities of the organizations whose aims are oriented towards the development of bioethics as the multidisciplinary field and, on the other hand, it involves primarily the development of bioethical education within the programs of Serbian academic institutions. In the third part of the paper the authors briefly analyze one of current bioethical issues regarding assisted reproduction as the form of institutionalization of bioethics in Serbia and the necessity of reflection on this issue from different perspectives, not only medical but also juridical, philosophical and sociological perspective. In the conclusion the authors point to the development of the institutionalization of bioethics in Serbia.

Key words: *assisted reproduction, bioethics, bioethical education, institutionalization*

DIE INSTITUTIONALISIERUNG DER BIOETHIK IN SERBIEN

Sandra Radenović, Karel Turza, Zoran Todorović, Vida Jeremić

Zusammenfassung

In dieser Arbeit haben die Autoren vor, die Tatsachen zum Thema Institutionalisierung der Bioethik in Serbien darzustellen. Im ersten Teil der Arbeit erklären die Autoren kurz die Bedeutung des Begriffes Institutionalisierung, sowie wichtigere Definitionen der Bioethik, während sie im zweiten Teil der Arbeit die Grundtendenzen hinsichtlich der Institutionalisierung der Bioethik in Serbien hervorbringen. Einerseits ist hier die Rede von Aktivitäten der Organisationen, deren Ziele sich an der Entwicklung der Bioethik, als einem multidisziplinären Gebiet richten, während auf der anderen Seite vor allem die Rede von der bioethischen Erziehung im Rahmen des Programms einiger Hochschulinstitutionen in Serbien ist. Im dritten Teil der Arbeit begründen die Autoren kurz das aktuelle bioethische Problem hinsichtlich der assistierten Reproduktion als einer Art der Institutionalisierung der Bioethik in Serbien, sowie die Unerläßlichkeit des Betrachtens dieses Gebietes aus allen Perspektiven, nicht nur aus der medizinischen, sondern auch aus der juristischen, philosophischen und soziologischen. Im abschließenden Teil der Arbeit weisen die Autoren auf die Entwicklung der Institutionalisierung der Bioethik in Serbien hin.

Schlüsselwörter: *Assistierte Reproduktion, Bioethik, bioethische Erziehung, Institutionalisierung*